

АКТУАР МОЛИЯ ВА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

Vol. 4 Issue 01 | pp. 67-77 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

АҲОЛИНИНГ КАМ ТАЪМИНЛАНГАН ҚАТЛАМИ ШАКЛЛАНИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР ТАҲЛИЛИ

Усманов Баходир Бахтиёрович
ТДИУ мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: Мақолада аҳолининг турмуш фаровонлиги ва уни таъминлаш орқали ижтимоий ҳимоянинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил этилган. Аҳолининг кам таъминланган қатлами шаклланишига таъсир этувчи омиллар тизимлаштирилган. Хорижий олимларнинг қарашлари ва илмий хулосалари тизимлаштирилган. Тадқиқотлар асосида таъсир этувчи омилларни барқарорлаштириш юзасидан илмий таклиф ва хулосалар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: камбағаллик, турмуш фаровонлиги, ижтимоий ҳимоя, ижтимоий сиёсат, кам таъминланган оила.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НА МАЛОУБЫТОЧНУЮ СТРУКТУРУ НАСЕЛЕНИЯ

Усманов Баходир Бахтиёрович
Независимый исследователь ТГЭУ

Аннотация: В статье анализируется благосостояние населения и особенности социальной защиты через его обеспечение. Систематизированы факторы, влияющие на формирование бедного слоя населения. Систематизированы взгляды и научные выводы зарубежных учёных. На основе исследований разработаны научные предложения и выводы относительно стабилизации влияющих факторов.

Ключевые слова: бедность, благосостояние, социальная защита, социальная политика, семья с низким доходом.

ANALYSIS OF INDICATORS INFLUENCE ON THE LOW-INFRINGE STRUCTURE OF THE POPULATION

Usmanov Baxodir Baxtiyorovich
Independent researcher of TSUE

Abstract: The article analyzes the well-being of the population and the specific features of social protection through its provision. Factors affecting the formation of the poor stratum of the population are systematized. The views and scientific conclusions of foreign scientists are systematized. Based on the research, scientific proposals and conclusions have been developed regarding the stabilization of influencing factors.

Key words: poverty, welfare, social protection, social policy, low income family.

1. Кириш

Аҳолининг кам таъминланган қатлами давлат бюджетидан ижтимоий Ҳимоя учун харажатларни ошиб боришига таъсир кўрсатади. Бюджетнинг аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари солиқлар ҳисобидан молиялаштирилади. Булар сирасига камбағаллик чегарасидан кам даромадга эга бўлган ва ижтимоий Ҳимоянинг турли шаклларида муҳтож бўлган қуйидаги аҳоли гуруҳларини киритиш мумкин:

- 2 ёш ва 18 ёшгача фарзанди бўлган оилалар;
- фарзандлари сони кўп бўлган оилалар;
- боқувчисини йўқотганлар;
- ёлғиз яшовчилар (оила қурмаган, ёши катта қариялар ва ҳ.к.);
- ногиронлиги мавжуд (туғма ёки меҳнатда майиб) бўлган шахслар.

Рўйхатда келтириб ўтилган аҳоли қатламининг бири (ёки бир нечтаси)га мансуб бўлган шахслар юқори даромад олиш имкониятига эга бўлмаслиги мумкин. Бу эса, давлат бюджетидан ижтимоий Ҳимоя учун харажатлар ҳажмини ошишига олиб келиши табиий ҳол ҳисобланади. Натижада, мамлакатда инсон капитали категориясининг пасайиши вужудга кела бошлайди. Ўз навбатида, яратиладиган янги қийматда илмий (ёки меҳнат) сиғимкорлигининг йўқолиб бориб, унда табиий сиғимкорликнинг сақланиб қолишига олиб келади. Бошқача айтганда, табиий ресурслар ҳисобидангина иқтисодий ўсишга эришиш кун тартибидаги асосий устуворлик аҳамиятига эга бўлиб қолади.

2. Адабиётлар таҳлили

Фикримизча, аҳоли турмуш фаровонлигини белгилаш аҳоли даромадларига асосланган ёндашув билан шаклланиши монетар омилларнинг кенгайишига имконият берилади. Шунингдек, номонетар омиллар эса, турмуш фаровонлигини таъминлашда даромадларнинг ўзи етарли эмаслигини намоён қилмоқда. Бу борада, инсонларнинг меҳнат қилишдан бўш вақтларининг ҳам инobatга олинишини таъкидлаш лозим. Шу нуқтаи назардан, аҳоли турмуш фаровонлигини аниқлаш, уни баҳолашда хусусий ва умумий омилларни инobatга олиниши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Жон Брум ўзининг тадқиқотларида аҳоли турмуш фаровонлиги иқтисодий ҳолатига боғлиқ бўлган категорияларни тизимлаштириб беради [1]. Жумладан, аҳолининг сон жиҳатидан кўпайиши фаровонликни таъминлашга, ушбу жараён табиий жараён эканлигини қайд этиб ўтади. Турмуш фаровонлиги назариясининг ўртача утилитарианизм (ҳар қандай ҳолда ҳам индивиднинг фаровонлигини таъминлаш), релятивистик утилитарианизм ва критик утилитарианизм каби шакллари ўрганади. Унга кўра, критик утилитарианизм турмуш фаровонлигини таъминлашда асосий назария сифатида эканлигини таъкидлаб ўтади.

Оксфорд университети профессорлари Судхир Ананд ва Кристофер Харрис ўзларининг тадқиқотларида Шри-Ланка давлатида аҳоли турмуш фаровонлиги тенденцияларини ўрганади [2]. Унга кўра, оила киши бошига ўртача даромад, оила киши бошига ўртача харажат, оила киши бошига озиқ-овқат ўртача харажатлари, оила ўртача калория истеъмоли ва озиқ-овқат харажатларининг улуши каби кўрсаткичлардан фойдаланган ҳолда аҳоли турмуш фаровонлигини белгилаб

берувчи илмий хулосаларни шаклантириб беришади. Уларнинг фикрича, аҳоли даромадлари ўз харажатларини қопламаган ҳолларда қарз олиш тенденциялари кучайишида салбий тенденциялар кўрсатиб берилади, шунингдек аҳоли жамғариш имкониятлари кўп жиҳатдан макроиқтисодий барқарорликка боғлиқ эканлигини асослаб беришади.

Умуман олганда, давлат бюджети маблағлари ҳисобидан ижтимоий ёрдам кўрсатиш жараёнлари оммавий реклама қилинмаслиги сабабли у тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш механизмлари ҳам самарали ташкил этилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Одатда кўплаб оилалар давлатнинг ижтимоий дастурлари тўғрисида танишлар, қўшнилар ёки ваколатли орган ходимларидан норасмий маълумотларни олишга ва шунга риоя қилишга ҳаракат қилишади. Шу билан бирга, ижтимоий ҳимояга зарурати бор оилалар уни олиш учун ариза топширишга ҳам қийналишади. Бунинг асосий сабабларидан бири бундай вазиятга тушганларини ошкор қилмасликка интилишлари билан изоҳлаш мумкин.

Фикримизча, аҳоли турмуш фаровонлигини таъминлашда дастлаб ижтимоий соҳани ривожлантириш чоралари кўриш, унинг камчиликларини тўлдириш учун эса ижтимоий ҳимоя элементларини самарали жорий этиш муҳим ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, ижтимоий соҳанинг мураккабликлари жиҳатидан вужудга келадиган ижтимоий қийинчиликларни тизимлаштириш, унга мос равишда ижтимоий ҳимояни молиялаштиришда давлатнинг молиявий сиёсатини шаклантириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади, деб ўйлаймиз.

Масалан, 1993 йилда Вашингтон университети профессори М.Р.Ранк ва Т.А.Хирши томонидан аҳоли ва ижтимоий ҳимояга бўлган эҳтиёж ўртасидаги боғлиқликни таҳлил этишади [3]. Уларнинг фикрича, шаҳар аҳолиси қишлоқ аҳолисига нисбатан жумладан мос равишда 61,4 ва 44,6 фоиз, ижтимоий ҳимоя жасурларида кўпроқ иштирок этади, унга нисбатан ижобий ёндашув билан қарашади ва у тўғрисидаги маълумотларни ҳам кўпроқ тўплашади. Умуман олганда, имконияти чекланганлик, 12 йилдан кам таълим олишда иштирок этиш ва ишсизлик каби индивидуал характердаги омиллар таъсир кўрсатса. Бошқа жиҳатдан, оилага ёлғиз ҳолда бошчилик қилиш, кўп фарзандли бўлиш каби жиҳатлар ижтимоий ҳимоя дастурига бўлган талабни оширишга хизмат қилиши асослаб берилади.

Тадиқотлардан ҳам кўриниб турибдики, ижтимоий соҳа айниқса таълим ва соғлиқни сақлаш тизимининг камчиликлар билан ишлаши ижтимоий ҳимоя дастурларини кенгайтиришга бўлган заруратни вужудга келтирар экан. Шу боисдан, ижтимоий ҳимоя дастурларини кенг қамровли бўлишида ҳудудий, демографик классификация омилларини инобатга олиш муҳим экан. Масалан, соғлиқни сақлаш тизимининг яхши ишламаслиги меҳнатга лаёқатсиз аҳоли қатламининг кўпайишига олиб келиши мумкин.

Бизнингча, аҳоли турмуш фаровонлигини таъминлашда ҳам ижтимоий соҳа, ҳам ижтимоий ҳимоя дастурларини тўлақонли ишлаши талаб этилади. Бунда ижтимоий фаровонликни белгилаб берувчи кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш ва унга нисбатан давлат бюджетидан маблағларни йўналтириш методларини такомиллаштириш муҳим ҳисобланади.

3. Тадқиқот методологияси

Тадқиқотларимиз давомида ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улушининг ўзгариб бориши тенденциясига таъсир этувчи омилларни ўрганишга ҳаракат қиламиз. Бунда биз 2000-2023 йиллар давомида Ўзбекистонда оила хўжаликларининг турмуш сифатига таъсир этиши мумкин бўлган омилларни танлаб олишга уринамиз. Булар қаторига 1-жадвалда келтирилган кўрсаткичларни киритиш мумкин. Мазкур жадвални тузишда танлаб олинган кўрсаткичлар аҳоли турмуш фаровонлигини таъминлашда асосий омиллар гуруҳига киритилади, деб ўйлаймиз.

Биз 1-жадвалда келтирилган кўрсаткичларни иккита гуруҳга ажратган ҳолда, яъни монетар ва номонетар категориялар асосида тизимлаштириб олганмиз. Бунинг асоси сифатида проф. Д.Рахмонов ва бошқалар томонидан амлага оширилган тадқиқотда камбағалликни баҳолаш нафақат молиявий кўрсаткичлар ёрдамида, балки жаҳонда молиявий хусусиятга эга бўлмаган кўрсаткичлар ёрдамида ҳам баҳоланиш тенденциясини асослаб беришади. Қисқача айтганда, монетар ва номонетар хусусият билан изоҳлаш мақсадга мувофиқ эканлигини қайд этишади [4].

Шу нуқтаи назардан, биз ҳам ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улушига таъсир этувчи кўрсаткичларни монетар ва номонетар хусусият асосида шакллантирдик. Биз ҳар бир категорияга мансуб бўлган еттидан кўрсаткичларни олишга ҳаракат қилдик. Танлаб олинган кўрсаткичларнинг ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли улуши шаклланишига таъсир этишини аниқлаш ва баҳолаш асосида илмий хулосаларни шакллантираамиз.

Умуман олганда, монетар омилларга – аҳоли даромадлари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ташқи савдо ҳажми, уни бандликни таъминлашдаги роли, аҳолининг қишлоқ хўжалиги фаолияти ва хорижий трансфертлардан олинган даромадлари қамраб олинган. Номонетар омилларга – олий таълим битирувчилари, мактаблар сони, оилада фарзандлар сони ва ичимлик суви билан таъминланганлик каби жиҳатларга эътибор қаратилган (1-жадвалга қаранг). Мазкур кўрсаткичлардан фойдаланган тарзда эконометрик моделларимизни шакллантираамиз. Бунда биз Stata 15 дастурий таъминотидан фойдаланамиз. Барча таҳлиллар мазкур дастурда амалга оширилади.

1- жадвал

Ўзбекистонда кам таъминланган аҳоли улушига таъсир этувчи омиллар таркибининг гуруҳланиши

Мустақил ўзгарувчилар	Кўрсаткичларнинг номи	Ўлчов бирлиги
Монетар кўрсаткичлар		
X1	Аҳоли жон бошига реал умумий даромадлар	минг сўм/киши
X2	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳажми (экспорт)	млн. АҚШ доллари
X3	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳажми	млн. АҚШ

	(экспорт)	доллари
X4	Бандликни таъминлашда кичик бизнеснинг улуши	фоизда
X5	Аҳолининг хорижий трансфертлардан олинган даромади	млн. АҚШ доллари
X6	Деҳқончилик маҳсулотлари	млрд. сўм
X7	Чорвачилик маҳсулотлари	млрд. сўм
Номонетар кўрсаткичлар		
X8	Олий таълим битирувчилари сони	киши
X9	Умумтаълим мактаблари сони	дона
X10	16 ёшгача 1 нафар фарзанди бўлган оила улуши	фоиз
X11	16 ёшгача 2 нафар фарзанди бўлган оила улуши	фоиз
X12	16 ёшгача 3 нафар фарзанди бўлган оила улуши	фоиз
X13	16 ёшгача 4 ва ундан кўп фарзанди бўлган оила улуши	фоиз
X14	Камида асосий ичимлик суви хизматларидан фойдаланувчи уй хўжаликлари	фоиз

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги ва Ўзбекистон Республикаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

1-жадвал маълумотлари асосида бир нечта моделлар тузилади ва уларда кўрсатилган ўзгарувчилар коэффициентлари асосида ўзаро таъсир даражасини баҳолашга эътибор қаратилади. Бунда кўп омилли регрессия таҳлилини кичик квадратлар усули ёрдамида амалга ошириш билан ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улушига таъсир этувчи омиллар баҳоланади.

4. Таҳлил ва натижалар

Кўп омилли регрессия таҳлилини ўтказишда шакллантирилган эконометрик моделнинг математик ифодаси (1) формулада келтирилган бўлиб, у энг кичик квадратлар (Ordinary Least Squares) усулига асосланган чизиқли регрессия моделидир:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon, \quad (1)$$

бу ерда: Y - боғлиқ ўзгарувчи сифатида ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улуши, фоизда; β_0 - кесишиш нуқтаси (*intercept*); $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ - регрессия коэффициентлари; X_i, X_n - мустақил ўзгарувчилар; ε - хатолик.

2- жадвал

Ўзгарувчиларнинг тасвирий статистикаси

Ўзгарувчи	Кузатувлар сони	Ўртача қиймат	Стандарт четланиш	Минимум	Максимум
Y	24	17.2214	6.949666	0	27.5
X1	24	4739.914	5348.487	77.19219	18201.21
X2	24	2374.546	1758.848	224.3	6112.7
X3	24	5877.875	5041.297	672.1	17315.7

X4	24	70.32917	9.002052	49.7	78.2
X5	24	4924.155	4279.687	0	17229.55
X6	24	52358.77	61418.34	696.8	202679.1
X7	24	48222.4	60205.33	690.4	201969.5
X8	24	47317	38926.15	0	103898
X9	24	9847.833	206.6582	9718	10522
X10	24	23.01067	1.748223	18.9	25
X11	24	26.05385	.5945425	25.1	27.6
X12	24	17.45347	1.609726	15.5	20.8
X13	24	8.6375	2.454067	6.3	15.9
X14	24	81.31859	10.25701	66.5047	97.79024

Биз танлаб олган кўрсаткичларнинг тасвирий статистикасини 2-жадвалда кўришимиз мумкин. Умумий 14та омиллар келтирилган бўлиб, 2000-2023 йиллар кесимида 24 та кузатувларни амалга оширишга имкон беради. Биз мазкур монетар ва номонетар омиллар ёрдамида кўп омилли регрессион таҳлил қилишда дастлаб улар ўртасидаги ўзаро жуфт корреляция даражасини аниқлаймиз. Бундан кўзланган мақсад бир моҳиятга эга бўлган омилларни моделни шакллантиришда инобатга олишга ёрдам беради (3 ва 4-жадвалларга қаранг).

3- жадвал

Монетар омиллар гуруҳи бўйича ўзгарувчилар ўртасидаги хусусий ва жуфт корреляция коэффицентлари матрицаси

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7
Y	1.0000							
X1	-0.4840	1.0000						
X2	-0.5829	0.8869	1.0000					
X3	-0.5192	0.9603	0.9266	1.0000				
X4	-0.3782	0.4990	0.7131	0.5780	1.0000			
X5	-0.5208	0.9049	0.9271	0.9137	0.6642	1.0000		
X6	-0.4838	0.9976	0.8738	0.9630	0.4843	0.8961	1.0000	
X7	-0.4594	0.9954	0.8518	0.9552	0.4476	0.8727	0.9969	1.0000

3-жадвал маълумотларида монетар кўрсаткичларнинг боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчиларнинг ўзаро корреляциясини кўриш мумкин. Бунда аҳоли жон бошига реал умумий даромадлар бошқа ўзгарувчилар кучли боғлиқликка эга эканлигини ифодалаб бермоқда. Умуман олганда, аҳоли даромадларининг шаклланишида бошқа кўрсаткичларнинг роли муҳим эканлигини кўриш мумкин. Бунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик орқали ташқи савдонинг ривожланиши тўғридан-тўғри аҳоли даромадларини шакллантиришга таъкир

қилса, қишлоқ хўжалигидан даромад олиш ҳам (хусусан, деҳқончилик ва чорвачилик) аҳоли даромадларида сезиларли аҳамиятга эга бўлмоқда. Шу боисдан, биз танлаган монетар кўрсаткичларнинг барчасини моделда инобатга олиш бирмунча мураккаблик касб эттиришини англатади, деб ўйлаймиз.

4-жадвал

Номонетар омиллар гуруҳи бўйича ўзгарувчилар ўртасидаги хусусий ва жуфт корреляция коэффициентлари матрицаси

	Y	X8	X9	X10	X11	X12	X13	X14
Y	1.0000							
X8	-0.5696	1.0000						
X9	-0.1690	0.5087	1.0000					
X10	-0.3104	0.6900	0.0278	1.0000				
X11	-0.2797	0.1464	0.2245	-0.0049	1.0000			
X12	0.4113	-0.7056	0.0056	-0.9449	-0.0470	1.0000		
X13	0.1826	-0.6618	-0.2715	-0.9110	-0.1454	0.8595	1.0000	
X14	-0.5403	0.8591	0.5745	0.6448	0.3193	-0.6789	-0.7067	1.0000

4-жадвал маълумотларида номонетар кўрсаткичларнинг ўзаро жуфт ва ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улуши билан корреляциясини кузатиш мумкин. Мазкур баҳолашдан кўринадики, номонетар кўрсаткичларнинг ўзаро корреляцияси юқори бўлмаётганлиги кўзга ташланади. Бу эса, моделимизни шакллантиришда улар ўртасида мултиколлениарлик ҳодисасининг вужудга келиш эҳтимоллиги кам эканлигини акс эттиради, деб ўйлаймиз. Номонетар омиллар таркибида олий таълим битирувчилари сони ва ичимлик суви билан таъминланганлик даражаси бошқаларига нисбатан сезиларли аҳамиятга эга эканлигини кузатиш мумкин.

Эконометрик моделни тузишдан олдин ўзгарувчиларнинг ўзаро мултиколлениарлик даражасини аниқлашга эътибор бериб ўтамиз. Ўзаро мултиколлениарлик юқори бўлган кўрсаткичлар уларни моделда бир пайтда қўллаш имкони паст эканлигини инобатга олиш заруратини ифодалаб беради.

Корреляция кўрсаткичларида ўзаро мултиколлениарликни текшириш учун Variance Inflation Factor (VIF) тестидан фойдаланамиз (5-жадвалга қаранг).

5-жадвал

Ўзгарувчиларнинг мултиколлениарлиги тести

Кўрсаткич	VIF	1/VIF
X6	448.56	0.002229
X1	355.32	0.002814
X7	332.45	0.003008
X4	25.45	0.039290

X10	17.33	0.057694
X13	12.90	0.077531
X11	2.04	0.491154
Ўртача VIF	170.58	

5-жадвалда X1, X6, X7 кўрсаткичлари ўзаро мултиколениарлик даражаси юқори эканлигини кўрсатиб турибди. Бу эса моделни тузишда ушбу кўрсаткичлардан биттасини танлаш етарли эканлигини кўрсатади. Мазкур жадвалда ностационар бўлган кўрсаткичлар келтирилмаган.

6-жадвал

Dickey-Fuller testi natijalari tekshirish mezonlari¹

Dickey-Fuller test for unit root				Кузатишлар сони
Кўрсаткич	1% қиймат	5% қиймат	10% қиймат	
Z(t)	-3.750	-3.000	-2.630	24

Жуфт корреляцияда кузатилган юқори корреляция коэффициентлари мавжудлиги учун биз уларнинг стационарлиги юзасидан айрим таҳлилларни ўтказамиз. Бунда Dickey-Fuller тести² асосида кўрсаткичларнинг коинтеграцион боғлиқлиги асосида моделда қўллашга нисбатан хулосаларни шакллантиришга ёрдам беради. Бунда Stata 15 дастурий таъминотида фойдаланган ҳолда Dickey-Fuller test for unit root асосида текширишларни амалга оширамиз.

Регрессия тенгламаси қолдиқларининг ($\hat{\epsilon}_t$) стационарлигини аниқловчи Dickey-Fuller test for unit root тести ёрдамида танлаб олинган 14та монетар ва номонетар ўзгарувчи кўрсаткичларнинг стационарлигини текшириш учун хизмат қилади. Биз мазкур тестни амалга оширишда ҳар бир ўзгарувчи юзасидан 6-жадвалда келтирилган тест натижаларини текшириш мезонларидан фойдаланамиз.

7-жадвал

Монетар ва номонетар ўзгарувчиларнинг Dickey-Fuller тести бўйича стационарлик ҳолати

Кўрсаткич	Статистик тест	MacKinnon approximate p- value for Z(t)	Кўрсаткич	Статистик тест	MacKinnon approximate p- value for Z(t)
X1*	11,132	1,0000	X8	-1.055	0.7325
X2	-0.390	0.9118	X9	2.958	1.0000
X3	0.675	0.9893	X10*	-2.790	0.0598
X4*	-4.742	0.0001	X11*	-2.794	0.0591
X5	-1.258	0.6479	X12	-1.996	0.2882

¹ Stata 16 дастури асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

² Dickey D.A. and Fuller W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrics*, 49, pp. 1057-72

X6*	9.241	1,0000	X13*	-5.885	0,0000
X7*	10,116	1,0000	X14	-0.586	0.8742

* - стационарлик мавжуд

Танлаб олинган кўрсаткичлар но-стационар эканлиги сабабли, уларни логарифмлаш орқали стационарликни йўқотишга ҳаракат киламиз. 7-жадвалда но-стационарлиги кўрсатилган ўзгарувчи (X2, X3, X5, X8, X9, X12 ва X14)ларни қайтадан шакллантирамиз. Қайтадан логарифмлаш орқали тузилган вақтли қаторлар ўртасидаги стационарликни қайтадан текшириб чиқамиз. Аҳолининг хорижий трансфертлардан олинган даромади (X5) ва Камида асосий ичимлик суви хизматларидан фойдаланувчи уй хўжаликлари (X14) стационарлик касб этганлигини қайд этиш мумкин.

Олиб борилган статистик текшириш ва уларни баҳолаш асосида модел тузишга ҳаракат киламиз. Бунда кичик квадратлар усулидан фойдаланиб регрессия функциясини тузамиз.

8-жадвал

Аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатлами улушига таъсир этувчи омиллар асосидаги модели

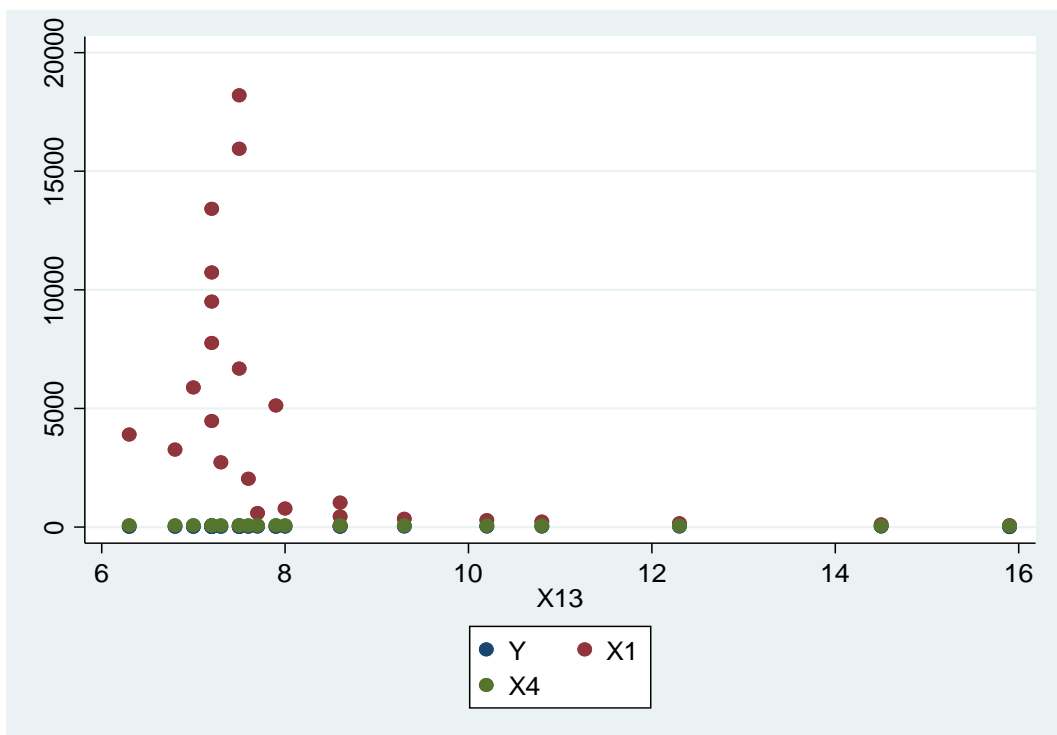
Ўзгарувчи	Model-1	Model-2	Model-3	Model-4	Model-4
X1	-.0004419*		-.0018721	-.0005298*	
LnX2	1.665822				
LnX3	-5.017899				
X4	-.8248228*		-.0748405	-1.469553*	-.7416513*
LnX5	.4791601		.2339811		-3.76976*
X6	-.0000629		-.0000188		
X7	.0001006*		.0001394*		
LnX8		5.42985			
LnX9		13.36674			
X10		-2.34679	-3.133157		
X11		-2.224671*	-2.794685		
LnX12		-34.86691*			
X13		-.1359408	-.0870684	-5.155729*	-.5159995
LnX14		-19.9404	1.822564		
_cons		132.4481	163.3995	167.6176	107.4002
N	19	15	19	24	19
Prob > F	0.0001	0.0704	0.0010	0.0004	0.0000
R-squared	0.8982	0.7658	0.9090	0.5847	0.8585
Adj R-squared	0.8335	0.5315	0.8180	0.5224	0.8302

* боғлиқлик мавжудлигини кўрсатади, яъни 5 фоизлик эҳтимолликда p-value аҳамиятга эга

Манба: Тадқиқотчи томонидан тузилган

8-жадвал маълумотларида ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улушига таъсир этувчи монетар ва номонетар омиллар асосида баҳолашга қаратилган моделларнинг айримларини кўриш мумкин. Биз айрим ўзгарувчилар ўртасида мултиколлениарлик мавжуд бўлган ҳолда ҳам монетар ва номонетар учун алоҳида модел тузиб кўрдик. Унга кўра, монетар моделни ташкил этувчи ўзгарувчилар таркибида аҳоли жон бошига тўғри келувчи умумий реал даромадлар, кичик бизнесда банд бўлиш ва чорвачилик билан шуғулланиш ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган аҳоли қатлами улуши билан тескари муносабатда эканлигини кўриш мумкин.

Номонетар омиллар таҳлилида оилада фарзандлар сони ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган аҳоли қатламини шакллантиришда асосий кўрсаткич бўлиб қолаётганлигини кўрсатмоқда (8-жадвалга қаранг).

Тадқиқотлар асосида тузилган

1-расм. Ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улушининг 4-модел асосида тақсимоги

Умуман олганда, эконометрик моделларни тузиш бир неча ўзгарувчиларни иштирок этиши ёки иштирок этмаслигига асосланган ҳолда амалга оширилади. Натижада, биз 4-моделда келтирилган кўрсаткичлар асосидаги моделни энг яхши модел сифатида танлаб олдик. Унга кўра:

Аҳоли жон бошига реал умумий даромадлар, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ва 4 ва ундан ортиқ нафар фарзандга эга бўлган оилаларнинг улуши ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улушини камайтиришда асосий ролга эга эканлигини таъкидлаш лозим.

5. Хулоса

Фикримизча, кўп фарзандли оилаларда меҳнатда банд бўлиш ва даромадга эга бўлиш тенг тақсимотга эга бўлмаётганлигини кузатиш мумкин. Бошқача айтганда, 4 нафар ёки ундан кўп фарзандга эга бўлган оилалар меҳнатда банд бўлса (кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда банд бўлиши назарда тутилмоқда) даромадлар тақсимооти нотекис бўлмоқда. Бу эса, кўп фарзандли оилаларга ижтимоий ҳимоя асосида давлат бюджетидан ёрдам бериш заруратини яна бир марта ўзида ифодалаб беради, деб ўйлаймиз.

Бизнингча, ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улуши шаклланишида аҳоли жон бошига реал умумий даромадлар, кичик бизнесда банд бўлиш ва оилада фарзандлар сони каби категориялар сезиларли таъсирга эга бўлмоқда. Тадқиқотлар асосида қайд этиш лозим, мазкур кўрсаткичларнинг ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улуши билан тескари пропорционал эканлиги мазкур кўрсаткичларнинг аҳамияти юқорилигини ифодалайди.

Шу боисдан, ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улуши камайтиришда аҳоли даромадларини ошириш ва меҳнатда банд бўлишига эришиш, шунингдек ижтимоий ҳимоя параметрларини белгилашда оила аъзолари сонини инобатга олиш мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. John Broome, The welfare economics of population, Oxford Economic Papers, Volume 48, Issue 2, April 1996, Pages 177–193, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a028564>
2. Anand, S., & Harris, C. J. (1994). Choosing a Welfare Indicator. The American Economic Review, 84(2), 226–231. <http://www.jstor.org/stable/2117834>
3. Rank, M. R., & Hirschl, T. A. (1993). The Link Between Population Density and Welfare Participation. Demography, 30(4), 607. doi:10.2307/2061809
4. Usmanova, A., Aziz, A., Rakhmonov, D., & Osamy, W. (2022). Utilities of artificial intelligence in poverty prediction: a review. Sustainability, 14(21), 14238.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги ва Ўзбекистон Республикаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.
6. Dickey D.A. and Fuller W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrics, 49, pp. 1057-72

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

